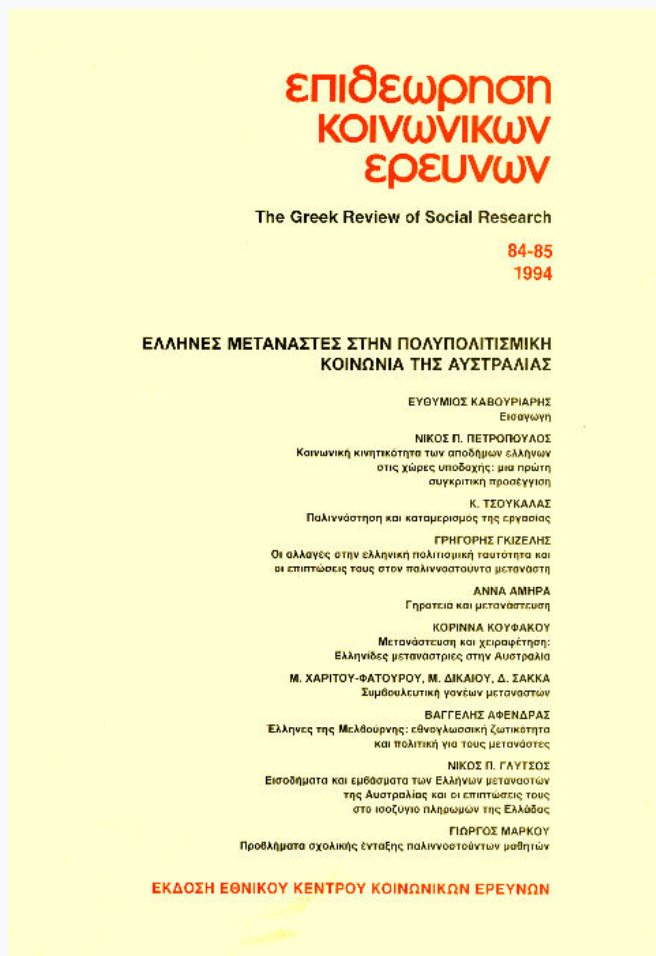

The Greek Review of Social Research

Vol 84 (1994)

84-85

Συμβουλευτική γονέων μεταναστών

Μ. Χαρίτου-Φατούρου, Μ. Δικαίου, Δ. Σακκά

doi: [10.12681/grsr.620](https://doi.org/10.12681/grsr.620)

Copyright © 1994, Μ. Χαρίτου-Φατούρου, Μ. Δικαίου, Δ. Σακκά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Χαρίτου-Φατούρου Μ., Δικαίου Μ., & Σακκά Δ. (1994). Συμβουλευτική γονέων μεταναστών. *The Greek Review of Social Research*, 84, 70–86. <https://doi.org/10.12681/grsr.620>

*Μ. Χαρίτου-Φατούρου**

*Μ. Δικαίου**

*Δ. Σακκά**

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΓΟΝΕΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Η μετανάστευση βασίζεται στις ανάγκες και προσδοκίες των λιγότερο ευνοούμενων οικονομικά μελών μιας κοινωνίας και στοχεύει στην κάλυψη των αναγκών των περισσότερο ευνοούμενων μελών της· αυτή η κοινωνία αποτελεί τη χώρα εξαγωγής ή, όπως ονομάζεται, χώρα προέλευσης. Η μετανάστευση στηρίζεται επίσης στις ανάγκες μιας άλλης, περισσότερο αναπτυγμένης οικονομικά, κοινωνίας· αυτή είναι η χώρα εισόδου ή χώρα υποδοχής.

Για τη χώρα προέλευσης, η μετανάστευση βοηθά στη λύση οικονομικών προβλημάτων, όπως η ανεργία και το εισοδηματικό ισοζύγιο της χώρας. Πρώτον, με την ολοφάνερη λύση της εξόδου περίσσιου ανθρώπινου δυναμικού και δεύτερον, με την είσπραξη των εμβασμάτων των μεταναστών που έστειλαν στις οικογένειές τους που έμειναν πίσω. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, τα εμβάσματα που στέλνονταν από το εξωτερικό κάλυπταν το 1975 το 30,3% των εσόδων (Negrepointi-Delivani, 1981).

Για τη χώρα υποδοχής, η μετανάστευση βοηθά στην υψηλή ανάπτυξη της ζωής των μελών της και ιδιαίτερα των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων, καλύπτοντας τις ανάγκες της παραγωγής που αυξήθηκαν με τη δημιουργία καινούριων ξένων και εγχώριων αγορών, οι δεύτερες ως αποτέλεσμα της καταναλωτικής πολιτικής. Οι χώρες υποδοχής, όπως ο Καναδάς και η Αυστραλία, έχουν ανάγκη από τη μετανάστευση και για στρατηγικούς σκοπούς· γεγονός παραδεκτό από τον Buckland (1970), που τονίζει ότι μία τέτοια πολιτική τα τελευταία 27 χρόνια έχει οδηγήσει στη διείσδυση πάνω από δύο εκατομμύρια μεταναστών από πενήντα διαφορετικές χώρες στην Αυστραλία, μία χώρα με 7,5 εκατομμύρια κατοίκους πληθυσμό αυτά τα χρόνια.

Το μόνο πρόσωπο που χάνει περισσότερο παρά κερδίζει από τέτοιες συναλλαγές είναι ο ίδιος ο μετανάστης και τα παιδιά του. Αυτό αποδείχθηκε μέχρι

* Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

τώρα από ένα μεγάλο αριθμό μελετών πάνω σ' αυτό το θέμα, μερικές από τις οποίες άρχισαν από τη δεκαετία του '60, αλλά εμφανίστηκαν όταν τα προβλήματα άρχισαν να διακρίνονται καθαρά, στη διάρκεια της δεκαετίας του '70 και του '80 (Price, 1963· Nicol, 1974· Tatt, 1972· Granotier, 1973· Charbit, 1975· Clark et al., 1976· Smolitz et al., 1977· Barger, 1977· Serrano et al., 1977· Rist, 1978· Cummins, 1979· και άλλοι).

Πάντως, κίνητρα για τη μετανάστευση, σε ατομικό και σε εθνικό επίπεδο, τονίζονταν ιδιαίτερα και από τη χώρα προέλευσης και από τη χώρα υποδοχής. Αυτά ήταν δύο ειδών:

α) Το να κάνεις μια καινούρια αρχή σε μια νέα χώρα με μεγάλες ευκαιρίες (το είδος της εξωτερικής μετανάστευσης), που σημαίνει λιγότερη εργασία με περισσότερες αποδοχές, καλύτερη μόρφωση, ευκαιρίες εκπαίδευσης, κοινωνικές υπηρεσίες κ.ά. Ακόμη και/ή επιστρέφοντας στην πατρίδα μετά από μικρό χρονικό διάστημα, ομολογουμένως σκληρής δουλειάς, με αρκετά χρήματα που να εξασφαλίζουν έναν υψηλό δείκτη για το μετανάστη και την οικογένειά του (το είδος του μετανάστη της Δυτικής Γερμανίας).

β) Στις χώρες προέλευσης, η μετανάστευση θεωρούνταν ευλογία, κυρίως από το γεγονός ότι κατά την επιστροφή τους οι μετανάστες θα πρόσφεραν στην εργασία παραγωγή εξειδικευμένη εργασία, στην οποία είχαν εξασκηθεί κατά την παραμονή τους στη βιομηχανικά αναπτυγμένη χώρα υποδοχής.

Και οι δύο εκδοχές κινήτρων έχουν αποδείξει ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό λάθους. Η ανάγκη για μεγιστοποίηση των κερδών, λιγοστεύοντας το κόστος, οδήγησε τις χώρες υποδοχής στην υποβάθμιση των χώρων κατοικίας και των κοινωνικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών που προσφέρονταν στο μετανάστη (Nikolinakos, 1974). Η κατάσταση επιβαρύνθηκε από δύο παράγοντες:

α) δυσκολίες στη φροντίδα για εκπαίδευση και υγεία από την ξαφνική εξάπλωση της μετανάστευσης. Έχει αναφερθεί, για παράδειγμα, ότι ως το τέλος της δεκαετίας του '60 ήταν συνηθισμένο να υπάρχουν σε ένα σχολείο της Αυστραλίας μέχρι και είκοσι διαφορετικές χώρες που αντιπροσωπεύονταν μέσα στο σχολικό πληθυσμό (Goding, 1978). β) Το μοντέλο του «κοινού υποδοχέα» που τείνει στην αφομοίωση και ακολουθούσε το παράδειγμα της Αμερικής, σύμφωνα με το οποίο ο κυρίαρχος πολιτισμός της χώρας υποδοχής ασκεί πίεση σε μια εθνική ομάδα, έτσι ώστε να χάνει την ιδιαιτερότητά της στους συγκινησιακούς, ψυχολογικούς και συμπεριφορικούς τρόπους. Η βαθμιαία αφομοίωση των μελών της στην κυρίαρχη κουλτούρα που επέρχεται στις διαδοχικές γενιές έχει ως συνέπεια την κρίση ταυτότητας και το αίσθημα της αποξένωσης, ιδιαίτερα στις πρώτες και δεύτερες γενιές των μεταναστών.

Ακόμη, με σκοπό τη μείωση του κόστους και την αύξηση της παραγωγής, οι ευρωπαϊκές χώρες υποδοχής έχουν, σε μεγάλο βαθμό, διατηρήσει το προσωρινό καθεστώς για τους μετανάστες εργάτες. Αυτό οδηγεί από τη μια μεριά στη διάσπαση των οικογενειών (κυρίως τα παιδιά και μερικές φορές η σύζυγος μένουσα πίσω) και από την άλλη στο διχασμό των εργατών σε ανταγωνιστικές ομάδες: τους μετανάστες εργάτες και τους εργάτες της χώρας υποδοχής (Nikolinakos,

1974). Είναι γεγονός ότι σε καιρούς οικονομικής κρίσης, ο διχασμός της εργατικής τάξης μπορεί ακόμη και να οδηγήσει στο ρατσισμό που είναι συνδεδεμένος με το αποικιακό παρελθόν μερικών χωρών υποδοχής.

Τέλος, ο μύθος του ειδικευμένου εργάτη που επιστρέφει στην πατρίδα του, έχει ήδη ανατραπεί. Οι μετανάστες εργάτες χρησιμοποιούνταν σχεδόν αποκλειστικά σε ανειδίκευτη εργασία με πολύ μικρή ελπίδα για προαγωγή, μιας και σε ειδικευμένη εργασία και σε υπηρεσίες χρησιμοποιούνταν περισσότερο οι εργάτες της χώρας υποδοχής (Collaros και Moussourou, 1978). Με βάση την οικονομική κρίση που άρχισε το 1971 και του επερχόμενου επαναπατρισμού μεγάλου αριθμού μεταναστών, είμαστε τώρα σε θέση να γνωρίζουμε, για παράδειγμα, (Nikolaou, 1981) ότι μέχρι το 1980, 40% ανειδίκευτοι και 52% ημειδίκευμένοι Έλληνες εργάτες μετανάστες είχαν επαναπατριστεί.

Η μελέτη, ωστόσο, των παιδιών των μεταναστών και των οικογενειών τους με το σκοπό να εισάγει προτάσεις στην κατάλληλη συμβουλευτική διαδικασία είναι μια πολύ πολύπλοκη διαδικασία, γιατί τα προβλήματα με τα οποία έχει να κάνει συνδέονται με ατομικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Αν εξετάσουμε το θέμα από τη μεριά του παιδιού, διατρέχουμε τον κίνδυνο να αγνοήσουμε τους κοινωνικο-πολιτικούς παράγοντες που είναι συχνά αποφασιστικοί στη δημιουργία του προβλήματος. Από την άλλη μεριά, μια ολική κοινωνιολογική προσέγγιση θα βοηθούσε στην κατανόηση των μηχανισμών με τους οποίους το περιβάλλον ανατρέπει τη συνήθη πορεία (εξέλιξη) της προσαρμογής μιας εθνικής ομάδας και έτσι τη μεταβάλλει σε ομάδα υψηλού κινδύνου (Charbit, 1977). Αυτό που δεν εξηγεί μια τέτοια προσέγγιση, ωστόσο, είναι γιατί κάτω από παρόμοιες συνθήκες μερικά παιδιά είναι περισσότερο υψηλού κινδύνου από άλλα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ένα άτομο δρα, σκέφτεται και εκφράζεται σύμφωνα με τους τρόπους που του υπαγορεύει μία σταθερή αλληλεπίδραση που έχει με το περιβάλλον του, υποθέτουμε ότι ο συνδυασός μικρο-κοινωνικής και μακρο-κοινωνικής προσέγγισης θα ήταν χρήσιμος στη μελέτη των προβλημάτων των παιδιών των μεταναστών. Η μικρο-κοινωνική προσέγγιση αναφέρεται στη γονεϊκή αποστέρηση και η μακρο-κοινωνική αναφέρεται στην πολιτισμική αποστέρηση ή αλλιώς στην πολιτισμική αλλαγή.

Γονεϊκή αποστέρηση

Στις περιπτώσεις παιδιών που ζουν χωριστά από τους μετανάστες γονείς τους, μία ερώτηση που συνδέεται άμεσα με το θέμα αλληλεπίδρασης παιδιού-περιβάλλοντος είναι σε ποιο βαθμό η απουσία των γονέων διαταράσσει την ψυχολογική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Μελέτες πάνω στο θέμα αυτό έχουν δώσει, συχνά, αντίθετα αποτελέσματα, τα οποία εξαρτώνται, σε μεγάλο βαθμό, από τη διάρκεια του αποχωρισμού και από την ηλικία του παιδιού. Μερικοί ερευνητές (Haslam, 1979· Bradley, 1979) οι οποίοι επηρεάστηκαν κυρίως από παλαιότερες μελέτες που έγιναν από τον Bowlby (1951), υποστηρίζουν ότι η γονεϊκή αποστέρηση σε μικρή ηλικία ευθύνεται κυρίως για σοβαρές διαταραχές

στην ανάπτυξη. Ακόμη, μελέτες με ιδρυματικούς έφηβους έδειξαν ότι ο μόνιμος αποχωρισμός πριν από την ηλικία των 10 χρόνων συνδέεται με την έλλειψη αυτοπεποίθησης προς τους ενήλικες και χαμηλές προσδοκίες (Stein και Berdeyen, 1980), ή με χαμηλή αυτοεκτίμηση και με ψυχοσωματικά προβλήματα αργότερα, (Mansdorf, 1981). Ειδικότερα, για τα παιδιά των μεταναστών ηλικίας 6-12 χρόνων που έμειναν πίσω στη χώρα προέλευσης και στη φροντίδα της εκτεταμένης οικογένειας ή του παππού και της γιαγιάς, πολύ λίγες μελέτες έχουν διεξαχθεί. Ο Charbit (1977) αναφέρει για τα παιδιά αυτά έλλειψη κοινωνικότητας, ντροπαλότητα, έλλειψη αυτοπεποίθησης σε διαπροσωπικές σχέσεις και αίσθημα μοναξιάς. Ειδικά, για την περίπτωση της Νότιας Ιταλίας, αναφέρει ότι τα παιδιά που ο πατέρας τους λείπει πηγαίνουν λιγότερα χρόνια στο σχολείο από αυτά μιας ομάδας ελέγχου.

Ωστόσο, η υπαιτιότητα της γονεϊκής αποστέρησης στην ανάπτυξη ψυχολογικών και εκπαιδευτικών προβλημάτων στο παιδί έχει ερευνηθεί από μία σειρά άλλων μελετών (Howells και Layng, 1955· Parker, 1979· Rutter, 1980· Tennant et al., 1980· Wilkew, 1980· Crook και Eliot, 1980), οι οποίες έδειξαν ότι αυτή καθαυτή η γονεϊκή αποστέρηση δεν οδηγεί αναγκαστικά σε διαταραχή· οι συνθήκες που υπάρχουν πριν και μετά τον αποχωρισμό είναι αυτές που μετράνε περισσότερο. Τέτοιες συνθήκες είναι οι αιτίες του αποχωρισμού, όπως η ηλικία, η μόρφωση και το κοινωνικό-οικονομικό του επίπεδο. Όλα αυτά παίζουν σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση, τη φύση και τη διάρκεια των προβλημάτων. Σε μια εξαιρετική μελέτη από τους Adams και Horowitz (1980) που σύγκριναν δύο ομάδες Αμερικάνων μαύρων και Κουβανών προσφύγων λευκής καταγωγής χωρίς πατέρα με μία ομάδα ελέγχου παιδιών με πατέρα, εξισωμένες ως προς το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο, την εθνικότητα, τον τόπο παραμονής, την ηλικία, το γένος και την τακτική θέση στην οικογένεια, δε βρέθηκε καμιά θετική συσχέτιση ανάμεσα στην ψυχοπαθολογία και στην έλλειψη του πατέρα των παιδιών αυτών. Βρέθηκε ότι η φτώχεια έχει τέτοια επίδραση που υπερσκελίζει όλα τα άλλα χαρακτηριστικά.

Ακόμη, μελέτες σε παιδιά μεταναστών έδειξαν ότι δεν υπήρχαν διαφορές στη στάση τους ως προς την εκπαίδευση συγκρινόμενοι με μια ομάδα ελέγχου ή ότι υπήρχαν ακόμη και υψηλότερες σχολικές επιδόσεις από παιδιά που είχαν μείνει στη χώρα προέλευσης, για παράδειγμα στη Γιουγκολαβία και στην Πορτογαλία (Charbit, 1977· Gokalp, 1971).

Πολιτισμική αλλαγή

Ένα άλλο ερώτημα που είναι στενά συνδεδεμένο με την επίδραση που ασκεί το περιβάλλον στο παιδί είναι τότε η πολιτισμική αλλαγή, που οφείλεται στην κινητικότητα από έναν πολιτισμό στον άλλο, επιδρά στην ανάπτυξη του παιδιού. Εδώ πάλι οι μελέτες δίνουν συχνά αντίθετα αποτελέσματα. Σύμφωνα με αυτό που ονομάστηκε «υπόθεση του άγχους της πολιτισμικής προσαρμογής» (Beiser και Collomb, 1981· Devos και Miner, 1959), τα άτομα που μετακινούνται από

έναν πολιτισμό στον άλλο θα έπρεπε να αποτελούν έναν πληθυσμό υψηλού κινδύνου για την ανάπτυξη σωματικών και ψυχολογικών ανωμαλιών.

Μελέτες που χρησιμοποιούν ενήλικες μετανάστες στις χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής υποστηρίζουν αυτή την άποψη, (*Haavio-Manilla και Stenius, 1978· Lin κ.ά., 1979· Seitzer, 1981*), ενώ άλλες την ανατρέπουν (*Inkeles και Smith, 1974 και 1976· Belsler και Collomb, 1981· Reverdey, 1963*). Σύμφωνα με τις δεύτερες, η πολιτισμική αλλαγή από μόνη της δεν είναι απαραίτητα η αιτία για τις διαταραχές της ψυχικής υγείας· άλλοι παράγοντες μαζί με την αλλαγή είναι εξίσου υπεύθυνοι. Τέτοιοι παράγοντες είναι οι εναλλακτικές λύσεις που προσφέρονται και από τη χώρα προέλευσης και από τη χώρα υποδοχής για την πολιτισμική προσαρμογή στην καινούρια χώρα σε σχέση με την προσωπική ικανότητα του μετανάστη και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της εθνικής ομάδας στην οποία ανήκει. Ωστόσο, ανεξάρτητα από την αξιολόγηση των προβλημάτων ή τις ερμηνείες που προσφέρονται, μελέτες κυρίως στην Αυστραλία, τη Δυτική Γερμανία και τη Σουηδία αναφέρουν ότι τα παιδιά των μεταναστών, συγκρινόμενα με τα παιδιά των χωρών υποδοχής, παρουσιάζουν περισσότερα προβλήματα στην προσαρμοστική συμπεριφορά στο σχολείο (*Taft και Cahill, 1978*) περισσότερες δυσκολίες στις διαπροσωπικές σχέσεις (*Otto, 1968*), επιθετικότητα, χαμηλή εικόνα του εαυτού, υπερκινητικότητα και έλλειψη διεκδίκησης (*Aurelius, 1980*), τάση για απομόνωση (*Charbit, 1977*) και σύγχυση ταυτότητας.

Αλλά όλες οι μελέτες που ασχολούνται με τα παιδιά των μεταναστών συγκρίθηκαν με μελέτες για παιδιά μη μεταναστών στη χώρα προέλευσης ή στη χώρα υποδοχής. Καμιά δεν κατάφερε να ερευνήσει αυτό που προσπάθησε να κάνει αυτή η μελέτη, δηλαδή να εξετάσει τις επιδράσεις της πολιτισμικής αλλαγής σε σχέση με τη γονεϊκή αποστέρηση, στόχος που θα μπορούσε να βοηθήσει στη σωστή κατανόηση των επιδράσεων των διαφορετικών πολιτισμών. Στη μελέτη μας, το παιδί εξετάζεται σε σχέση με την οικογένειά του και τις ιδιαίτερες πολιτισμικές συνθήκες (κοινωνικές, εκπαιδευτικές και οικονομικές) της συγκεκριμένης κοινωνίας και ομάδας στην οποία ζει και συγκρίνεται επίσης με μια ομάδα ελέγχου που ζει στη χώρα προέλευσης. Η μελέτη συλλέγει απόψεις για τη συμπεριφορική δομή του παιδιού και τον τρόπο που διευθετείται μέσα από την αλληλεπίδραση με τα άλλα παιδιά και τους ενήλικες στο σπίτι και στο σχολείο. Μέσα από αυτά τα συμφραζόμενα προβλήματα προτείνεται ένας σκελετός για Συμβουλευτική.

Μέθοδος της Έρευνας

Το δείγμα

Επιλέχθηκαν δύο σύνολα ομάδων παιδιών μεταναστών ηλικίας 8-10 χρονών· ίσος αριθμός αγοριών και κοριτσιών. Το ένα από τη χώρα προέλευσης και το άλλο από τη χώρα υποδοχής. Το δείγμα από τη χώρα προέλευσης προερχόταν από πέντε χωριά της περιοχής της Δράμας. Η περιοχή αυτή επιλέχθηκε γιατί

έχει το μεγαλύτερο ποσοστό αποδημίας και κατά συνέπεια το μεγαλύτερο επαυατρισμό στην Ελλάδα.

Μια κοινωνικο-οικονομική ανάλυση της περιοχής αποκάλυψε τους λόγους της μετανάστευσης, που ήταν οι ακόλουθοι: περιβάλλον ορεινό ή ημιορεινό, καμιά μορφή βιομηχανίας, μικρές ιδιοκτησίες, φτωχές υπηρεσίες και χαμηλό επίπεδο μόρφωσης. Η μετανάστευση από την περιοχή γινόταν σχεδόν αποκλειστικά προς τη Δυτική Γερμανία. Γι' αυτό το λόγο, το δείγμα από τη χώρα προέλευσης επιλέχθηκε από την περιοχή Baden-Wutttemberg, όπου ζούσαν οι περισσότεροι μετανάστες από την Ανατολική Μακεδονία. Έξι ομάδες παιδιών χρησιμοποιήθηκαν ως εξής:

1η ομάδα: παιδιά που έζησαν σχεδόν αποκλειστικά, εκτός από τους έξι πρώτους μήνες, με κηδεμόνες (γιαγιάδες, παππούδες) στην Ελλάδα, ενώ οι γονείς τους ήταν μετανάστες στη Δυτική Γερμανία (γονεϊκή αποστέρηση). N=22.

2η ομάδα: παιδιά που έζησαν με τους γονείς τους τα τελευταία 2-4 χρόνια και κινήθηκαν προς ή από την Ελλάδα όχι περισσότερο από τρεις φορές (εναλλαγή πολιτισμικού και γονεϊκού περιβάλλοντος). N=17.

3η ομάδα: παιδιά που έζησαν αποκλειστικά με τους γονείς τους στη Δυτική Γερμανία. N=20.

4η ομάδα: παιδιά που ζουν με τους γονείς τους στη Δυτική Γερμανία τα τελευταία 2-4 χρόνια (εναλλαγή πολιτισμικής και γονεϊκής αποστέρησης). N=20.

5η ομάδα: παιδιά που έζησαν το λιγότερο 1 χρόνο στη Δυτική Γερμανία και γύρισα και με τους δύο γονείς στην Ελλάδα κατά τα τελευταία 2-4 χρόνια (παλινοστούντες). N=27.

6η ομάδα: παιδιά που έζησαν αποκλειστικά με τους γονείς τους στην Ελλάδα (ομάδα ελέγχου). N=24.

Στις ομάδες ελέγχθηκε η πολιτισμική προέλευση, η οικονομική κατάσταση, η απασχόληση και το επίπεδο μόρφωσης.

Συνεντεύξεις

Οι γονείς ή τα άτομα που υποκαθιστούν τους γονείς (κυρίως γιαγιάδες, παππούδες) ρωτήθηκαν πάνω σε δύο τύπους ερωτηματολογίων που δημιουργήθηκαν ειδικά για το σκοπό της μελέτης: α) ένα ερωτηματολόγιο που αφορά ορισμένες περιοχές-κλειδιά της συμπεριφοράς των παιδιών και β) ένα ερωτηματολόγιο που αφορά τις στάσεις των γονέων για την ανατροφή των παιδιών τους.

Οι περιοχές-κλειδιά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν: συμπεριφορά στο παιχνίδι (ομαδικό, ατομικό, επιθετικό, δυσκολίες σε ορισμένα είδη παιχνιδιού), κοινωνική αλληλεπίδραση γονιών και παιδιών, αντίδραση σε νέες καταστάσεις, εξάρτηση, συνεργασία στο σπίτι, συνήθειες φαγητού και ύπνου, αντίδραση στην απογοήτευση, αγχωτική συμπεριφορά: (προβλήματα ύπνου, ενούρηση, φοβίες, άρνηση σχολείου, υπερκινητικότητα) δυσκολίες γλωσσικές.

Το ερωτηματολόγιο στάσεων εξέτασε τον τρόπο με τον οποίο οι γονείς αντιμετωπίζουν τη συμπεριφορά του παιδιού όπως ορίστηκε παραπάνω.

Αποτελέσματα της Έρευνας

Ακολουθώντας την ορθογώνια παραγοντική ανάλυση των κλειστών ερωτήσεων των δύο ερωτηματολογίων, εντοπίστηκαν μία σειρά από παράγοντες που συμφωνούσαν με το στατιστικό μας κριτήριο (υψηλότερη από 1 Eigen η τιμή για τον κάθε παράγοντα). Η διακύμανση ήταν 69,5% για το ερωτηματολόγιο της συμπεριφοράς των παιδιών και 64,5% στο ερωτηματολόγιο των στάσεων.

Βάσει αυτών των παραγόντων σχηματίστηκαν σύνθετες μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για παραπέρα ανάλυση, ενώ χρησιμοποιήθηκε το τεστ Mann-Whitney U.

Στη συνέχεια μερικές απ' αυτές τις μεταβλητές ορίστηκαν υψηλού κινδύνου με βάση προηγούμενη βιβλιογραφία (Aurelius, 1980· Charbit, 1977).

Σύνθετες μεταβλητές υψηλού κινδύνου στο *Ερωτηματολόγιο Συμπεριφοράς* του παιδιού. Η σύνθετη μεταβλητή F₁ αφορά την ακινησία, ανυπακοή, νευρικότητα, υπερκινητικότητα, επιμονή και κυρίως το παιδί που θυμώνει εύκολα και καταπιέζεται. Όπως δείχνει ο Πίνακας 1, δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές σ' αυτή τη μεταβλητή.

Η σύνθετη μεταβλητή F₃ αφορά το παιδί με καταναγκαστικές τάσεις για τάξη και καθαριότητα· είναι το παιδί που αυτοεξυπηρετείται. Οι διαφορές εδώ βρίσκονται όλες προς την ίδια κατεύθυνση, όταν συγκρίνεται με την ομάδα 1, που βρίσκεται χαμηλά σε αυτή τη μεταβλητή. Οι ομάδες 6, 5, 4 και 3 σημειώνουν υψηλότερες τιμές (p=.05, p=.003, p=.05 και p=.02 αντίστοιχα). Πάντως η ομάδα 5 σημειώνει υψηλότερες τιμές από την 2 (p=.05). Όταν οι ομάδες ενώθηκαν και συγκρίθηκαν με βάση τα παιδιά που ζούσαν στη Γερμανία έναντι εκείνων που ζούσαν στην Ελλάδα (Πίνακας 3) οι ομάδες 3 και 4 σημείωσαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από τις ομάδες 1 και 2 (p=.01).

Η σύνθετη μεταβλητή F₇ αφορά το παιδί στο ομαδικό παιχνίδι. Είναι το παιδί που διστάζει να εμπλακεί στο ομαδικό παιχνίδι και καβγαδίζει με τα άλλα παιδιά. Εδώ περιλαμβάνεται επίσης το παιδί που μένει μόνο, χωρίς να μιλά όταν υπάρχουν επισκέπτες στο σπίτι. Σε αυτή τη μεταβλητή όλα σημείωσαν χαμηλότερες τιμές, αλλά σημαντικές διαφορές βρέθηκαν μονάχα μεταξύ των ομάδων 6 και 2 (p=.05). Η ομάδα 6 έδωσε σημαντικά χαμηλότερες τιμές από την ομάδα 3.

Η σύνθετη μεταβλητή F₈ έχει να κάνει με τη συμπεριφορά του παιδιού κατά τη διάρκεια ομαδικού παιχνιδιού και ιδιαίτερα με το παιδί που φιλονικεί, εγκαταλείπει χωρίς λόγο την ομάδα και έχει ασαφή διάθεση. Εδώ δε βρέθηκε καμιά σημαντική διαφορά.

Η σύνθετη μεταβλητή F₉ αναφέρεται στο παιδί που δημιουργεί προβλήματα και επιθετική συμπεριφορά στο παιχνίδι. Και εδώ επίσης δε βρέθηκε σημαντική διαφορά.

Η σύνθετη μεταβολή F₁₃ είναι η πιο ενδιαφέρουσα μεταβλητή, γιατί αναφέρεται στην έλλειψη ανεξαρτησίας, στα προβλήματα ύπνου και την ευερεθιστικότητα. Εδώ η ομάδα 4 έδωσε σημαντικά υψηλότερες τιμές από την ομάδα 5 (p=.05), 3 (p=.05) και 1 (p=.01).

Όταν ενώθηκαν και συγκρίθηκαν οι ομάδες με βάση τη μετακίνηση από τη μια κοινωνία στην άλλη, βρέθηκε πως η ομάδα 4 και η ομάδα 2 έδωσαν σημαντικά υψηλότερες τιμές από τις ομάδες 1 και 3 ($p=.05$).

Η σύνθετη μεταβολή F_{19} είναι επίσης μια ενδιαφέρουσα μεταβλητή καθώς συμφωνεί εν μέρει με προηγούμενες μελέτες. Έχει σχέση με τις δυσκολίες στο παιχνίδι, την υπερβολική υπακοή και την ντροπή. Η ομάδα 4 έδωσε σημαντικά υψηλότερες τιμές από τις ομάδες 1 ($p=.05$), και 2 ($p=.02$) και 6 ($p=.05$), ενώ η ομάδα 3 έδωσε υψηλότερες τιμές από την ομάδα 2 ($p=.05$). Από τα παραπάνω αποτελέσματα δεν είναι περίεργο το εύρημα ότι οι ομάδες ομαδοποιήθηκαν με βάση τη χώρα κατοικίας (Ελλάδα–Γερμανία) των παιδιών. Δηλαδή, οι ομάδες 3 και 4 έδωσαν υψηλότερες τιμές από τις 1 και 2 ($p=.01$ και στις δύο περιπτώσεις).

Η σύνθετη μεταβλητή F_{20} περιλαμβάνει στοιχεία που αφορούν τρόπους παιχνιδιού (η ώρα του παιχνιδιού είναι περιορισμένη και το παιδί χαλάει το ομαδικό παιχνίδι) και περιλαμβάνει και μία περίεργη μεταβλητή, όπως η φοβία για τους γιατρούς. Οι περισσότερες από τις διαφορές που βρέθηκαν εδώ είναι πολύ σημαντικές. Η ομάδα 5 έδωσε υψηλότερες τιμές από την ομάδα 1 ($p=.03$). Επίσης, η ομάδα 4 έδωσε υψηλότερες τιμές από τις ομάδες 1 ($p=.004$), 2 ($p=.04$) και 6 ($p=.04$). Πάντως η ομάδα 3 έδωσε υψηλότερες τιμές από τις ομάδες 6 ($p=.001$), 5 ($p=.05$), 2 ($p=.001$) και 1 ($p=.0001$).

Γι' αυτό δεν ήταν καθόλου περίεργο που βρέθηκε ότι, όταν οι ομάδες ενώθηκαν και συγκρίθηκαν με βάση τη χώρα κατοικίας (Ελλάδα–Γερμανία), οι ομάδες 3 και 4 σημείωσαν υψηλότερες τιμές από τις 1 και 2 ($p=.0001$).

Μεταβλητές υψηλού κινδύνου στο *Ερωτηματολόγιο Στάσεων*:

Η σύνθετη μεταβλητή F_3 έχει να κάνει με τον «έλεγχο» (ιδιαίτερα την ώρα του παιχνιδιού) από μέρους του γονέα/κηδεμόνα που ενισχύει την υπακοή.

Όπως δείχνει ο Πίνακας 2, η ομάδα 5 διαφέρει σημαντικά από τις ομάδες 6 ($p=.05$), 4 ($p=.02$) και 2 ($p=.02$). Σε όλες τις περιπτώσεις η ομάδα 5 έδωσε υψηλότερες τιμές ενώ οι ομάδες 6, 4 και 2 έδωσαν χαμηλές τιμές.

Η σύνθετη μεταβλητή F_5 περιγράφει τον αυστηρό γονέα/κηδεμόνα ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά γεύματα και ώρα ύπνου. Συγκρινόμενη με την ομάδα 5, που έτεινε προς την υψηλή πλευρά της κλίμακας, οι ομάδες 6 και 1 έδωσαν αποτέλεσμα προς τη χαμηλή πλευρά της κλίμακας ($p=.05$, $p=.007$ αντίστοιχα). Επίσης η ομάδα 3 βαθμολογείται υψηλά εκεί όπου η ομάδα 1 βαθμολογείται χαμηλά ($p=.026$). Από την άλλη μεριά, και οι δύο ομάδες 1 και 2 έδωσαν χαμηλές τιμές, ενώ η ομάδα 1 βρίσκεται σημαντικά χαμηλότερα της 2 ($p=.05$).

Η σύνθετη μεταβλητή F_6 περιγράφει μερικώς την υπερπροστασία των γονέων/κηδεμόνων σε ό,τι αφορά το φαγητό και την ανάγκη του γονέα να έχει το παιδί κοντά του. Πρόκειται επίσης για γονείς/κηδεμόνες που πιέζουν το παιδί να έχει μια τάξη στα πράγματά του. Σε αυτή τη μεταβλητή η ομάδα 1 βρίσκεται υψηλότερα από τις ομάδες 6, 5 και 2 ($p=.05$ σε όλες τις περιπτώσεις).

Η σύνθετη μεταβλητή F_{10} έχει να κάνει με τους υπερπροστατευτικούς γονείς/κηδεμόνες που πάντα προσέχουν το παιδί που παίζει ή βρίσκεται με άλλα άτομα.

Σ' αυτή τη μεταβλητή η ομάδα 5 έδωσε υψηλότερες τιμές, ενώ η ομάδα 4 έδωσε χαμηλότερες τιμές ($p=0.01$).

Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ιδιαίτερα υψηλού κινδύνου, σύμφωνα με την κρίση των γονέων/κηδεμόνων, είναι τα παιδιά που πρόσφατα πήγαν στους γονείς τους στη Γερμανία. Περισσότερο από κάθε άλλη ομάδα, παρουσιάζουν δυσκολίες στην προσωπική και διαπροσωπική σφαίρα της ζωής: έχουν προβλήματα ύπνου, είναι πάρα πολύ εξαρτημένα από τους γονείς τους και είναι ευερέθιστα. Επιπλέον, μοιράζονται μερικά προβλήματα με τα παιδιά που έζησαν πάντα στη Γερμανία με τους γονείς τους. Και οι δύο ομάδες παιδιών που ζουν στη Γερμανία είναι ντροπαλά, πολύ υπάκουα, έχουν δυσκολίες στο παιχνίδι, έχουν περιορισμένη ώρα παιχνιδιού, καταστρέφουν το ομαδικό παιχνίδι πιο συχνά από τα παιδιά που έζησαν στην Ελλάδα με ή χωρίς τους γονείς τους. Επομένως, η αλλαγή και της οικογένειας και του πολιτισμικού περιβάλλοντος (δηλαδή παιδιά που έζησαν στην Ελλάδα και μετά, τους τελευταίους 6 μήνες, με τους γονείς τους) δημιουργεί παιδιά υψηλού κινδύνου πέρα από το γεγονός ότι τα παιδιά μεταναστών που ζουν στη χώρα υποδοχής παρουσιάζουν προβλήματα που έχουν επισημανθεί και από άλλες μελέτες (*Otto, 1968· Charbit, 1977· Aurelius, 1980*). Αυτό πιθανώς οφείλεται στο ότι και οι γονείς και το παιδί αντιμετωπίζουν μία αγχώδη κατάσταση στην προσπάθειά τους να προσαρμοστούν στην ιδέα του νεοαφιχθέντος παιδιού στην οικογένεια από τη μία και σε ένα ξένο περιβάλλον από την άλλη. Τέτοια προβλήματα απορρέουν από το γεγονός ότι η οικογένεια ανήκει σε μια μειονότητα που κατέχει κατώτερη θέση στην κοινωνία υποδοχής.

Τα αποτελέσματα δείχνουν επίσης ότι μεταξύ των παιδιών που ζουν στην Ελλάδα, αυτά που πρόσφατα μετακινήθηκαν προς την πατρίδα για να ζήσουν με τους παππούδες, γιατίάδες εμφανίζουν μερικούς όμοια προβλήματα με την άλλη ομάδα «μετακίνησης», δηλαδή των παιδιών που πρόσφατα μετακινήθηκαν προς τη Γερμανία, αν και τα τελευταία είναι υψηλότερου κινδύνου, όπως συζητήθηκε πιο πάνω. Τα κοινά προβλήματα είναι ο ύπνος, η έλλειψη ανεξαρτησίας και η ευερεθιστικότητα. Τα παιδιά της ομάδας παλιννόστησης από την άλλη είναι λιγότερο υψηλού κινδύνου από αυτά που ζουν στη Γερμανία, αν και έχουν μερικά κοινά προβλήματα: έχουν περιορισμένη ώρα παιχνιδιού, καταστρέφουν το ομαδικό παιχνίδι και παρουσιάζουν ένα παράξενο πρόβλημα όπως η φοβία για τους γιατρούς. Πάντως, οι στάσεις των γονέων είναι πολύ αποκαλυπτικές, μια και οι παλιννοστούντες γονείς φαίνεται να είναι υψηλότερου κινδύνου από όλους. Έχουν την τάση να ελέγχουν σε μεγάλο βαθμό τι κάνει το παιδί, είναι υπερπροστατευτικοί και πολύ περιοριστικοί. Αυτό δεν είναι περίεργο, αφού είναι οι μόνοι που μετακινήθηκαν δύο φορές από τη μία κοινωνία στην άλλη: αυτό που υποθέτουμε εδώ είναι ότι οι γυναίκες είναι αυτές που υποφέρουν περισσότερο από αυτές τις πολιτισμικές αλλαγές. Τέτοιες ενδείξεις μάς δίνει και η μελέτη των Collaros και Moussourou (1978).

Μεταφέροντας τη συζήτηση ένα βήμα παραπέρα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι το άγχος των γονέα είναι ο παράγοντας που συντελεί στην εμφάνιση των προβλημάτων στα παιδιά της ομάδας παλιννόστησης, ενώ τα προβλήματα των παιδιών που ζουν στη Γερμανία οφείλονται κυρίως σε παράγοντες ξένους προς την ανατροφή του παιδιού, όπως έδειξαν κι άλλες μελέτες (*Adams και Horowitz, 1980*). Τέτοιοι παράγοντες έχουν νά κάνουν πιθανότατα με δυσκολίες που προκαλούνται από την εκπαιδευτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση των μεταναστών (*Hopt, 1983*). Τέλος, οι δύο ομάδες των παιδιών που ζουν συνέχεια μαζί τους φαίνεται να είναι λιγότερο υψηλού κινδύνου από όλες τις άλλες, με μόνη εξαιρεση την ομάδα ελέγχου. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι το γονεϊκό υποκατάστατο, μέσα στο πολιτισμικό περιβάλλον της χώρας προέλευσης, αντισταθμίζει επαρκώς τη σύγχυση που δημιουργείται με το γονεϊκό αποχωρισμό.

Ωστόσο, αυτό χρειάζεται εκτεταμένη έρευνα σε σχέση με πιθανό επηρεασμό (βίας) για αποδεκτή κοινωνική συμπεριφορά που σχετίζεται με το ρόλο των γιαγιάδων και παππούδων.

Προτάσεις για τη Συμβουλευτική Γονέων

Πιστεύουμε ότι η Συμβουλευτική γενικά, σε αυτό το στάδιο της έρευνας στη μετανάστευση, μπορεί να είναι μόνο προληπτική. Είναι πολύ νωρίς να πούμε, για παράδειγμα, ότι ο γονεϊκός αποχωρισμός, ακόμη και με ένα κακό υποκατάστατο είναι καλύτερος από την πολιτισμική αλλαγή ή και αντίθετα. Αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι ένα καλό υποκατάστατο θα μπορούσε να είναι η καλύτερη λύση συγκρινόμενη με τη ζωή σε ένα στερημένο και/ή αντιφατικά πολιτισμικό περιβάλλον. Αυτό που μπορούμε να πούμε με περισσότερη σιγουριά όμως είναι ότι το να φέρεις το παιδί σου μετά από μια ορισμένη ηλικία να ζήσει στη χώρα υποδοχής, πιθανόν να δημιουργήσει σύγχυση σε όλους. Ωστόσο, μια περιοχή της Συμβουλευτικής των μεταναστών γονέων θα μπορούσε να σκοπεύει στο να τους βοηθήσει να βρουν την καλύτερη λύση, κάτω από τις συγκεκριμένες περιστάσεις κάθε φορά.

Μια άλλη περιοχή της Συμβουλευτικής των μεταναστών γονέων σχετικά με προβλήματα μειονοτήτων θα μπορούσε να στραφεί στην ευαισθητοποίησή τους προς την κοινωνική-πολιτική και οικονομική ζωή των μεταναστών, όπως αναφέρθηκε περιληπτικά στην αρχή. Δηλαδή, πληροφόρηση του μετανάστη ότι ο ξενιτεμός του ουσιαστικά βοηθά την οικονομία και της πατρίδας του και της νέας του πατρίδας και ότι γι' αυτό σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί «δεύτερης κατηγορίας» πολίτης. Μια τρίτη περιοχή θα ήταν να βοηθηθεί στο να πιέξει για αλλαγές που θα οδηγούσαν στην ενσωμάτωση περισσότερο παρά στην αφομοίωση στον καινούριο πολιτισμό, για τα παιδιά του και για τον ίδιο. Η μετανάστευση φαίνεται ότι είναι ανάγκη στο κοινωνικο-οικονομικό μας σύστημα. Σήμερα έχει μειωθεί: οι άνθρωποι γυρνάνε στην πατρίδα τους με ή χωρίς τη θέλησή τους, με ή χωρίς φανερές απώλειες. Αλλά θα ξαναρχίσει πάλι, εφόσον οι βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες ξεπεράσουν τη σημερινή οικονομική

κρίση. Έτσι, (με βάση τις σημερινές κοινωνικές-οικονομικές συνθήκες) θα υπάρχουν πάντοτε ομάδες μεταναστών που θα φεύγουν και θα επιστρέφουν, δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα σχετικά με την προσαρμογή τους στη χώρα προέλευσης. Είναι αναγκαίο, λοιπόν, να δημιουργηθεί ένα εκπαιδευτικό σύστημα και μια κοινωνική αλληλεπίδραση τέτοια, ώστε να ελαττωθεί η δημιουργία μειονοτήτων υψηλού κινδύνου.

Προτάσεις για μια ενιαία πολιτισμική κοινωνία στις χώρες υποδοχής βαθμιαία κερδίζουν έδαφος με τη δημιουργία προγραμμάτων ενιαίας πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης. Όχι χωρίς λόγο ο Jones (1978), για παράδειγμα, θέτει τη φανερή ερώτηση: «Γιατί διδάσκονται τόσο πολύ τα γερμανικά και τα γαλλικά στα σχολεία της Αυστραλίας, όταν ο κυρίως μη εθνικός πληθυσμός είναι Ιταλοί, Έλληνες και πιο πρόσφατα Άραβες και Ισπανοί;» Ακόμη ο Hopf (1983) επισημαίνει την ανάγκη ενός ενιαίου πολυπολιτισμικού προγράμματος για τα παιδιά των μεταναστών εργατών στη Δυτική Γερμανία. Η κινητικότητα ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς είναι μία πραγματικότητα κυρίως για τη μετανάστευση στην Ευρώπη και απαιτεί μεθόδους ενσωμάτωσης περισσότερο παρά αφομοίωσης. Σωστά «ολοκληρωμένο» είναι το άτομο που κινείται με άνεση ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς και ενσωματώνει από τον καθένα τα πιο σημαντικά στοιχεία γι' αυτόν. Είναι μία διπολιτισμική ύπαρξη. Οι Hoffman και Nowothy (1973) καθορίζουν την «ολοκλήρωση» ως την πορεία στην οποία το άτομο συμμετέχει στις κοινωνικές αξίες του ξένου πολιτισμού αποδεχόμενο τις πολιτισμικές διαφορές. Η ενσωμάτωση, ωστόσο, προϋποθέτει αμοιβαία πολιτισμική μόρφωση και από τους μετανάστες και από τους μη μετανάστες. Στην Αυστραλία αναφέρονται τουλάχιστον δύο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις σε σχέση με αυτό το θέμα: μια στην παιγνιοθεραπεία στο περιβάλλον του σχολείου (E. Frydenberg, 1978) και μια άλλη αναφέρεται από τον Buckland (1970) ως ένα πείραμα στην πολιτισμική πολλαπλότητα: Μια «κοινωνική λέσχη» που σκοπεύει στην αποθάρρυνση της προκατάληψης και της δυσaráρεσκιας ανάμεσα στις ομάδες διαφόρων εθνικοτήτων.

Ειδικότερα για μετανάστες, όπως π.χ. της Αυστραλίας ή του Καναδά, θα μπορούσε να σημειώσει κανείς ότι ιδιαίτερα σε σχέση με τα παιδιά τους η ενσωμάτωση θα πρέπει να τείνει προς μια νέα ταυτότητα, την ταυτότητα του «Ελληνοαυστραλού» ή «Ελληνοκαναδού». Γιατί οι Έλληνες της Αυστραλίας π.χ. δεν είναι ούτε Έλληνες πια, αλλά ούτε Αγγλοαυστραλοί. Θα πρέπει να έχουν μια νέα ταυτότητα μέσα σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον που θα τους βοηθά να διατηρήσουν την ελληνική πολιτισμική τους παράδοση και συγχρόνως να προσαρμωστούν καλύτερα στην αυτόχθονη πολιτισμική κατάσταση, αφού θα διατηρούν υψηλή εικόνα του εαυτού μέσα από μια σωστή πολιτισμική ταυτότητα, την ταυτότητα του Ελληνοαυστραλού. Το ίδιο βέβαια ισχύει και για τις άλλες μειονότητες της Αυστραλίας.

Ο Σύμβουλος των μεταναστών γονέων θα πρέπει να κατευθύνει τις προσπάθειές του και τις συμβουλές του προς δύο μεγάλες περιοχές επιρροής, το σχολείο και την κοινωνία, για την απόκτηση και διατήρηση αυτής της ταυτότητας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Μεταβλητές υψιλού κινδύνου. Ομάδες, Μ.Ο. και Z στο Ερωτηματολόγιο Συμπεριφοράς

		Ομάδες														
		1 vs 2 ^a	1 vs 3 ^c	1 vs 4 ^d	1 vs 5 ^e	1 vs 6 ^f	2 vs 3	2 vs 4	2 vs 5	2 vs 6	3 vs 4	3 vs 5	3 vs 6	4 vs 5	4 vs 6	5 vs 6
F ₁	M.O.															
	σπειδ															
F ₃	z															
	p															
F ₇	M.O.															
	σπειδ															
F ₉	z															
	p															
F ₁₁	M.O.															
	σπειδ															
F ₁₉	z															
	p															
F ₂₀	M.O.															
	σπειδ															
F ₂₂	z															
	d															

* Μόνο στατιστικά σημαντικές διαφορές στο Mann/Whitney U test διαζής κατάθισης.

^aN=22 ^bN=17 ^cN=20 ^dN=20 ^eN=27 ^fN=24.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Μεταβλητές ωηηλού κινδύνου. Ομάδες, Μ.Ο. και Ζ στο Ερωτηματολόγιο Στάσεων

		Ομάδες														
c/v		1 vs 2 ^b	1 vs 3 ^c	1 vs 4 ^d	1 vs 5 ^e	1 vs 6 ^f	2 vs 3	2 vs 4	2 vs 5	2 vs 6	3 vs 4	3 vs 5	3 vs 6	4 vs 5	4 vs 6	5 vs 6
F ₃	M.O.								17,6/25,5					19,2/27,5		29,3/22,2
	σσιπέ								-2,2					-2,2		-1,9
	z								.02					.02		0,5
F ₅	M.O.				19,3/29,5											29,4/22,1
	σσιπέ	17,1/23,7	17,7/25,6													-1,9
	z	-9,5	-2,2													0,5
F ₆	M.O.															.05
	σσιπέ	22,5/16,7			28,8/21,8	26,8/20,4										-1,9
	z	-1,79			-1,95	-1,9										.05
F ₁₀	M.O.															
	σσιπέ															23,3/17,6
	z															-1,92
	p															.05

* Μόνο στατιστικά σημαντικές διαφορές στο Mann/Whitney U test διελής κατεύθυνσης.
^bN=22 ^cN=17 ^dN=20 ^eN=20 ^fN=27 ^gN=24.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Μεταβλητές ομηλικού κινδύνου. Ομάδες Μ.Ο. και Ζ στη σύγκριση των δύο ερωτηματολογίων

		Ομάδες			
c/v	Behavioural Questionnaire	3-4 N=40	Germany vs Greece 1+2 N=39	2-4 N=37	1+3 N=42
F ₁	M.O. σεipόν z p	45.7	-2.3 .01	34.0	
F ₁₁	M.O. σεipόν z p			44.5	36.0
F ₁₉	M.O. σεipόν z p	45.6	-2.5 .01	34.9	-1.9 .05
F ₂₀	M.O. σεipόν z p	49.5	-4.2 .0001	33.1	
Attitudes Questionnaire					
F ₁	mean ranks z p			33.8	45.2

* Μόνο στατιστικά σημαντικές διαφορές στο Mann-Whitney U test διπλής κατεύθυνσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, P.L. & Horowitz, J.H. (1980), «Psychopathology and fatherlessness in poor boys». *Child Psychiatry and Human Development*, vol. 10, 3, 135-143.
- Amin, S. (1970), *L'Accumulation à l'Echelle Mondiale*, Anthropos, Paris.
- Aurelius, G. (1980), «Adjustment and behaviour of Finnish immigrant children in Stockholm. II. The Parents Assessment», *Scandinavian Journal of Social Medicine*, 8, 43-48.
- Barger, W.K. (19-77), «Culture change and psychosocial adjustment», *American Ethnologist*, 4, 471-495.
- Beiser, M. & Collomb, H. (1981), «Mastering Change: Epidemiological and case studies in Senegal, West Africa», *Am. J. Psychiatry*, 138, 4, 455-459.
- Bowlby, J. (1951), *Maternal care and mental health*, Geneva.
- Bradley, S.J. (1979), «The Relationship of Early Maternal Separation to Borderline Personality in Children and Adolescents: A Pilot Study», *Am. J. Psychiatry*, 136, 4A, 424-426.
- Buckland, D. (1970), *The two-ey Processes of Migrant Assimilation*. Paper read to the A.A.A. Tenth Annual Conference, Melbourne.
- Butollo, M., *Risk diagnosis for the development of social behavior disorders in children*. Unpublished work.
- Charbit, Y. (1975), «Les Enfants de Migrants en Europe», *Cornets de l'Enfance*, 32, 74-94.
- Charbit, Y. (1977), «Children of migrant workers and their home countries», International Children's Centre, Turkish and International Children's Centre. *International Symposium*, Ankara.
- Clark, M., Kaufman, S. & Pierce, R.C. (1976), «Explorations of Acculturation: Towards a Model of Ethnic Identity», *Human Organisation*, 35, 231-238.
- Cox, D., Chin, E., Dileo, P., Mackenzie, A. & Taylor, J. (1978), *An Uneasy Transition: Migrant children in Australia*, Organizing Committee, 9th International Congress of International Association of Child Psychiatry and Allied Profession, Melbourne.
- Collaros, A.T. & Moussourou, L.⁷⁸), *The Return Home: Socio-economic Aspects of Reintegration of Greek Migrant Workers Returning from Germany*, Athens: Reintegration Centre of Migrant Workers created by the Synodical Committee on Inter-church Aid.
- Crook, T. & Eliot, J. (1980), *Parental death during childhood and adult depression*. A critical review of the literature. *Psychological Bulletin*, 87, 2, 252-259.
- Cummins, J. (1979), «Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children», *Rev. Educ. Re.*, 49, 222-251.
- Devos, G. & Miner, H. (1959), «Oasis and casbah: A study in acculturative stress», in Culture and Mental Health, edited by M.K. Opter, New York, Macmillan Publishing.
- Emmanuel, A. (1969), *L'échange inégal*. Maspero, Paris.
- Frydenberg, E. (1978), «Play therapy in the school setting», in: D. Cox, E. Chin, P. Dileo, A. Machenzie and J. Taylor (Eds) *An Uneasy Transition: Migrant children in Australia*. Organizing Committee, 9th International Congress of International Association of Child Psychiatry and Allied Professions, Melbourne.
- Goding, A. (1978), «Immigration and its Educational Implications», in D. Cox, E. Chin, P. Dileo, A. Machenzie and J. Taylor (Eds) *An Uneasy Transition: Migrant children in Australia*. Organizing Committee, 9th International Congress of International Association of Child Psychiatry and Allied Professions, Melbourne.

- Cokalp, C. (1971), «Yugoslav emigration», *Population*, Special No, March, 25-60.
- Grenotier (1973), *Les Travailleurs immigrés en France*, Maspero, Paris.
- Haavio-Mannila, E. & Stenius, K. (1978), Immigrants and natives as mental health care recipients, *Medical Health Soc.*, 4, 3-4, 171-189.
- Haslam, M.T. (1979), «Separation experiences and other emotional traumata in childhood, and their relationship in subsequent adolescent breakdown», *International Journal of Social Psychiatry*, 24, 4, 295-303.
- Heider, F. (1958), *The psychology of interpersonal relations*, New York and London, Wiley.
- Hopf, D. (1983), «The children of Aliens in W. Germany Schools: Situation and Problems», in C. Fried (Ed.) *Minorities: Community and Identity*, Springer-Verlag, New York, 133-157.
- Howells, J.G. & Layng, J. (1955), «Separation Experiences and Mental Health: A Statistical Study», *Special Articles*, 6, 285-288.
- Hoffman-Nowotny, H.J. (1973), *Sociologie des Fremdarbeiter Problems. Eine theoretische und empirische Analyse am Beispiel der Schweiz*. Unpublished work, Stuttgart.
- Inkeles, A. & Smith, D. H. (1971), *Becoming Modern: Individual change in six developing countries*, Cambridge, Harvard University Press.
- Inkeles, A. & Smith, D.H. (1976), *Personal adjustment and modernization in responses to change: Society, Culture and Personality*, edited by G.A. Devos, New York, Van Nostrand.
- Jones, E. (1978), «Immigration and its Educational Implications», in D. Cox, E. Chin, P. Dileo, A. Machenzie and J. Taylor (Eds) *An Uneasy Transition: Migrant children in Australia*. Organizing Committee, 9th International Congress of International Association of Child Psychiatry and Allied Professions, Melbourne.
- Lambiotte-Fekkar, B. (1966), «Les problèmes de l'adaptation scolaire des enfants algériens de la région Parisienne», *Enfance*, 4-5, 132.
- Lin, K.M., Tazuma, L. & Masuda, M. (1979), «Adaptational problems of Vietnamese refugees. I. Health and mental health status», *Arch. Gen. Psychiatry*, 36, 9, 955-961.
- Longabaugh, R. (1970), «Resource Process Coding System», in A. Simon and G.E. Boyer (Eds) *Mirrors for Behavior II: An Anthology of Observation Instruments*, Philadelphia.
- Mnansdorf, I.J. (1981), «Eliminating somatic complaints in separation anxiety through-contingency management», *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, vol. 12, No 1, 73-75. Pergamon Press Ltd.
- Negreponi-Delivani, Maria (1981), *Analysis of Greek Economy*, Papazissis, Athens.
- Nicol, A.R. (1974), «The problems faced by young Migrants», *Practioner*, 23.
- Nikolaou, S. (1981), *Repatriation and investments*. Paper presented to the Conference organized by the Greek Centre for European Studies, Athens.
- Nikolinakos, M. (1974), *Capitalism and Migration*. Papazissis, Athens.
- Otto, U. (1968), «Barns och ungdomars reaktioner vid flyttning», *Läkartidningen*, 65:2458.
- Parker, G. (1979), «Parental Deprivation and Depression in a Non-clinical Group», *Aust. J. Neur. Psychiatry*, 13, 1, 51-56.
- Price, C.A. (1963), *Southern Europeans in Australia*, Oxford Univ. Press.
- Reverdey, J.C. (1963), *Société Rurale au Sénégal*. Aix-eu-Provence, France, Centre Africain des Sciences Humains Appliqués.
- Rist, R.C. (1978), *Guest workers in Germany. The prospects for pluralism*. Praeger, New York.

- Rutter, M. (1980), «Maternal Deprivation, 1972-1978: New Findings, new Concepts, new Approaches», *Child Development*, 50, 2, 283-305.
- Secondulfo, F. (1974), «Socializzazione familiare del figlio dell'emigrato», *Affari Sociali Internazionali*, 3, 21-51.
- Seltzer, A. (1981), «Acculturation and mental disorder in the Institute», *Can. J. Psychiatry*, 25, 2, 173-181.
- Serrano, J.A. (1977), «Espace, Temps et Identité chez le Migrant», *Actes Psych. Belge*.
- Smolicz, J.J. & Secombe, M.J. (1977), «A study of Attitudes to the Introduction of Ethnic Languages and Cultures in Australian Schools», *Australian Journal of Education*, 1.
- Stein, J.M. & Derdeyen, A.P. (1980), «The child in group foster care. Issues of Separation and Loss», *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 19, 90-100.
- Syrpis, G. (1967), «Research in the province of Drama», in Social Science Centre, *Essays on Greek Migration*, Athens.
- Taft, R. (1972), «Ethnic groups», in F.J. Hunt (Ed.) *Socialization in Australia*, Agnus and Robertson, Sydney.
- Taft, R. & Cahill, D. (1978), *Initial adjustment to schooling of immigrant families*, Commonwealth Department of Education and Academy of Social Sciences in Australia, Australian Government Publishing Service, Canberra.
- Tennant, C., Bebbington, P. & Hurry, J. (1980), «Parental death in childhood and risk of adult depressive disorders: A Review», *Psychol. Med.*, 10, 2, 289-299.
- Wilkes, J.R. (1980), «Separation can be a therapeutic option», *Child Welfare*, 59, 1, 27-31.